

طرح ریزی تعلیمات در ایران

گزارش آقای ربرمدار کارشناس یونسکو بکمسیون ملی
یونسکو در ایران مورخ سه شنبه ۸ بهمن ۱۳۴۲

بر هیچکس پوشیده نیست که یونسکو از بدو تاسیس خود، در این که هر کشوری آنگونه روش تعلیم و تربیتی را که متناسب با احتیاجات و امکانات و تمایلاتش باشد اتخاذ کند، از بذل کوشش و مجاهدت دریغ نکرده است. این عمل سودبخش از ۶ سال باینطرف تحت روش خاصی درآمده و بنام طرح ریزی تعلیماتی قوام یافته است و دلیل آن دوره‌های کارآموزی و اجتماعات و کنفرانسهایی است که در ظرف این ۶ سال در شهرهای مهم دنیا تحت سرپرستی یونسکو دایر شده است: واشنگتن در ژوئن ۱۹۵۸، پاریس در دسامبر ۱۹۵۹، کراچی در ژانویه ۱۹۶۰، بیروت در فوریه ۱۹۶۰، آدیس آبابا در مه ۱۹۶۱، ژنو و توکیو در سال ۱۹۶۲. در اینجا لازم نیست با اقدامات سازمانهای دیگر اشاره‌ای بکنم از قبیل سازمان همکاری در اقتصاد و توسعه که در سال ۱۹۶۱ در واشنگتن کنفرانسی تشکیل داد یا موسسه تربیتی ملی که دوره‌ای از کنفرانسهای متوالی در سال ۱۹۶۳ دایر کرد. در حال حاضر چنان اهمیتی برای این امر قائل هستند که یونسکو موسسه‌ای بنام «مؤسسه طرح ریزی تعلیم و تربیت» تاسیس کرده است در سال ۱۹۶۲ فهرست مقدماتی تحت عنوان «طرح ریزی تعلیمات» از طرف یونسکو در «مجله تحلیلی تعلیم و تربیت» انتشار یافت شامل ۱۸۰ عنوان که ۳۶ تای آن بنحیصیلات عمومی اختصاص یافته و بقیه مربوط بکشورهای خاصی بود. خوشوقتیم که دو سند اساسی بوسیله وزارت

فرهنگ بفراسی ترجمه شده یکی توصیه نامه شماره ۴۰ مربوط به طرح ریزی تعلیم و تربیت و دیگری جزوه ای که مخصوص اصول طرح ریزی تعلیمات بوده است . با وجود کثرت و فراوانی انتشارات هنوز کتابی که در این زمینه جنبه عملی داشته باشد وجود ندارد اکنون یونسکو دست بکار تهیه چنین کتابی است و چندین فصل آن بصورت پلی کپی در اختیار کارشناسان یونسکو گذاشته شده است . در این مقاله مختصر صحبتی از هیچیک از این کتب بمیان نخواهم آورد فقط اکتفا بذکر چند نکته اساسی میکنم و البته در این مورد وضع ایران را نیز تا آنجا که يك کارشناس در مدت ۱۵ روز توقف خود در این کشور بتواند تشخیص دهد در نظر خواهم داشت .

ماموریت من که بمدت یکسال خواهد بود بوسیله کارشناسان دیگر یونسکو تنظیم شده است از آن جمله رئیس فعلی قسمت طرح ریزی اداره تعلیم و تربیت که در سال ۱۹۵۹ رئیس میسیون یونسکو در ایران بوده و گزارشی تحت عنوان «توصیه ها و نظریات درباره جنبه های پیشرفت تعلیم و تربیت» از خود باقی گذاشت و همچنین آقای Brolin رئیس فعلی قسمت آمار در یونسکو که اداره آمار و وزارت فرهنگ را طبق اصولی بنا نهاد که از آن موقع بر اثر اقدام وی در تمام جهان ارزش رسمی پیدا کرده است اخیراً در اجرای توصیه نامه های کنفرانسهای کراچی و توکیو هیئت بسیاری مرکب از سه نفر وابسته بدفتر ناحیه ای بانکوک بمدت دو ماه در این کشور کار کرده و نتایجی که از تحقیقات خود بدست آورده مبنا و حدود کار مرا البته با رعایت ترتیب تقدم در مسائلی که با نظریات وزارت فرهنگ و نمایندگان آن تطبیق کند تشکیل خواهد داد .

عامل مساعد دیگری که حائز اهمیت است وجود سازمان برنامه است . لازم است تذکر داده شود که در برنامه سوم مسئله تعلیم و تربیت بطور کلی و تربیت حرفه ای بالاخص مورد توجه مسئولین امر قرار گرفته است .

فعالیت های تربیتی اکنون از کمک مالی سازمان برنامه برخوردارند، از طرفی هم موجب بسی خوشوقتی است که حتی قبل از تشکیل يك اداره اختصاصی در وزارت

فرهنگ موضوع طرح ریزی تعلیماتی توأمأ با برنامه توسعه اقتصادی واجتماعی فکرمتصدیان امر را بخود مشغول داشته واین وضع باتوصیه‌های کنفرانس ژنونیز کاملاً مطابقت دارد. این وظیفهٔ مریبان است که مراقبت کنند تا مقام مخصوص تعلیم و تربیت در برنامهٔ متناسب با وظیفه‌ای باشد که باید در توسعهٔ شئون دیگر کشور ایفاء نماید. پشتیبانی معنوی کمیسیون ملی در این مورد بنظر من حائز اهمیت بسیار است. ما مریبان باید خوشوقت باشیم که اقتصاديون در ضمن تجزیه و تحلیل توابع ریاضی تولید اعتراف دارند که افزایش دو عامل اساسی یعنی سرمایه گذاریها و مقدار کار به تنهایی قادر و کافی نیستند که در کشورهای صنعتی رشد اقتصادی را آنچنانکه از جنبهٔ آماری تشخیص داده میشود مشخص سازند. لذا منطق حکم میکند که يك عامل سوم را که بقول علمای اقتصاد «ته نشین» است. از نظر سازمان و پیشرفت فنی و «ذخیره تعلیم و تربیت» نیز دخالت داد. تجزیه و تحلیل این دو عامل با ارقامی که مؤید آنست ثابت میکند که تا چه حد تعلیم و تربیت در توسعهٔ اقتصاد سهیم و شریک است، بدیهی است مریبان ممکن است از نظر اثبات اهمیت کار خود این حقیقت را نپذیرند ولی پایین وصف بسیار سودمند خواهد بود که دنیای مالی و تولیدی بیش از این تعلیمات را تنها از نظر «مصرف» یعنی مخارجی که ایجاب میکند قضاوت ننماید بلکه آنرا بعنوان سرمایه گذاری نیز بحساب بیاورد.

بدیهی است نمیتوان میزان تمام جهاتی را که در کار طرح ریزی تعلیمات دخالت دارند تعیین نمود. اقتصاد موضوعی را که برای وصول به بهترین نتیجه تشکیل میدهد بدان توجه زیادی میشود ولی موضوعهای اجتماعی و فرهنگی را که در جرگه خواستنیها و آمال هستند نمیتوان حساب کرد و از اینجاست که باید در کار طرح ریزی مسائل کیفی را از مسائل کمی متمایز ساخت.

مسائل کیفی که بویژه مربوط به متن و روشهای تعلیمات است اصولاً محتاج بفکر و عقیده حرفه‌ای است ایجاد کمیته اختصاصی کاربرای هر يك از مسائل مهمی که در درجات مختلف آموزش پیش میآید مؤثرترین فرمول بنظر میآید، تعلیم

و تربیت تشبیهی یکی از وسایل مفید کار به شمار می آید انتشارات یونسکو در این زمینه کمک ذی قیمتی را انجام می دهند و یکی از آنها بطرح ریزی در ۷۵ کشور مختلف اختصاص یافته است. در طرح ریزی مسائلی که از طریق روشهای آماری مورد بحث قرار می گیرند، جنبه کمیت دارند. برای آنچه که مربوط به تعداد افراد است (معلمین شاگردان با مدیران) و احتیاجات اقتصاد بر حسب سطح کاردانی کارمندان و مخارج و ساختمانها و لوازم و بودجه و کمک خارجی و غیره طرحهایی را حساب میکنند.

یک برنامه همیشه محدود بزمان است و ممکن است طول آن زیاد یا کم باشد و این موضوع اشکالی را در بر ندارد طرح توسعه کوتاه مدت تعلیمات که باید به فوریت بموقع اجرا گذارده شود ناچار جزو برنامه سوم در می آید اما طرح دراز مدت بطرح کراچی ارتباط پیدا میکند که بین سالهای ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ عملی میشود. اخیراً یک دایره طرح ریزی کلی تعلیمات در اداره کل مطالعات و برنامه های وزارت فرهنگ تشکیل شده زیرا احتیاج بطرح ریزی ناشی از تفاوت گذاری روز افزون و سریع بین وظایف و مطالعات مختلف اقتصادی و اجتماعی بوده که در عین حال بستگی نزدیکی بیکدیگر دارند و در این صورت مسلم است که این دایره بیش از هر مرجع دیگری باید وظیفه انطباق را که شایسته ذکر است به عهده بگیرد.

اگر اطلاعات عددی مربوط به وضع تعلیمات جمع ها، معدلها تقسیمات، مقیاسها و ارتباطها و غیره در اختیار نباشد نمیتوان هیچگونه پیش بینی کرد و بهمان دلیل تعیین یک طرح کلی هم میسر نخواهد بود. فهرست اطلاعات اساسی که اداره آمار آموزشگاهها از حیث جمعیت و افزایش آن و مقدار شاگردان در مراحل و در رشته های مختلف آموزش و معلمین و ساختمانها و نتایج تحصیلی و تلفات و بهای تعلیم و تربیت و بودجه وزارتخانه ... در اختیار میگذارد طولانی است. این اداره که از بدو تاسیس طبق توصیه های یونسکو متشکل شده اکنون قادر است احتیاجات طرح ریزی را اجابت کند. منظور اینست که طرحهای کوتاه مدت و گاهی هم دراز مدت تنظیم نماید.

از اداره برنامه‌ها سؤال خواهد شد که چه نوع افکار و تمایلاتی در تنظیم ساعتهای درس و برنامه با دستورهای مربوط به روش و طرز تعلیمات مؤثر بوده است و از طرف دیگر در موقع تجدید نظر در مطالب اخیر دستورهای کلی که در برنامه عمومی پس از تصویب گنجانده میشود مراعات خواهد شد و این عمل از آن نظر خواهد بود که کوشش و جدیت بسوی رشته‌هایی که دارای مفاهیم مهمی برای آتیه خواهند بود معطوف گردد. یک اقدام وسیعی که در حال پیشرفت است لازمست بر مبنای یک مطالعه استوار و محکمی برای آینده قرار گیرد. بهمین مناسبت ایجاد ارتباط با سازمانهای مسئول سپاه دانش که آینده امیدبخشی را نوید میدهد ضرورت کامل دارد.

طبیعی است که در باره مسائل طرح ریزی اداره کل روابطی با رؤسای مختلف وزارتخانه و رؤسای فرهنگ شهرستانها برقرار خواهد کرد.

این اداره که وظیفه اتصال و ارتباط را بعهده دارد یکنوع رابطه دائمی با مسئولین سازمان برنامه در مراحل چهارگانه طرح ریزی بشرح زیر برقرار خواهد کرد:

تنظیم طرح - مشورت و تصویب طرح برنامه - اجرا و اصلاح برنامه - ارزش‌یابی برنامه و طرح ریزی جدید.

بعید نخواهد بود که سایر وزارتخانه‌ها هم بر حسب پیش آمد در مورد جنبه‌های خاص این اقدام طرف مشورت قرار گیرند.

این اقدام مستلزم ثبات و دوام سازمان و روح همکاری دستجمعی و پشت کار خواهد بود که در عین حال نظر بتنوع یا حالت غیر مترقبه و وظایف لازم است گذشتگانی هم در پاره‌ای از موارد قائل شوند. بدین مناسبت شایسته است در اولین وهله سازمان داخلی این اداره و تناسب سازمانی و وظیفه‌ای که آنرا با سایر سازمانهای ذی‌علاقه در در این اقدام مربوط میکند چنانچه ممکن باشد از لحاظ حقوقی تعیین و تصریح شود.

اما تنظیم یک طرح نمیتواند ثمره فکر یک شخص واحد باشد و نه منحصرأ

بدسته‌ای از کارشنان سپرده شود. در عین حالیکه طرح ریزی مرحله‌ای از عمل دائمی را تشکیل می‌دهد دوره پیچیده‌ای نیز هست که همکاری موسسات مشورتی را تقاضا میکند و این همکاری بطور عمده بین تنظیم طرح و تصویب آن از طرف مقامات دولتی صورت می‌پذیرد. برای جلوگیری از نقائص و معایبی که ممکن است خواه بر اثر سوء شناسائی طرح و خواه در نتیجه حساسیت ناشی از نخبیدگی خاطر پیش آید بهتر است که این مشورتها را حتی الامکان با تعداد بیشتری از مراجع صلاحیندار بعمل آورد. یکاش کمیسیون ملی بتواند در این مورد نقش قاطعی را انجام دهد. این کار و وظیفه اطلاعاتی که دارای دو جنبه است نباید بتمنهایی در داخل کمیسیونها حل و فصل شود بلکه شرکت عامه مردم را که شرط مؤثر و حق و وظیفه افراد است نیز متضمن باشد. روش و دستگاه تعلیماتی همیشه در یک طرح اجتماعی وسیعتری ثبت میشود. دستور ایجاد سپاه دانش در ایران نمونه‌ای از آن بشمار می‌آید. حساسیت افکار عامه نسبت بمسائل مربوط بتوسعه تعلیمات، اشاعه و نشر اطلاعات مربوط بتنظیم و اجرای خود برنامه، تحقیق درباره مسائلی که افکار عامه حساسیت خاصی نسبت به آن ابراز میدارد اینها از جمله حقایقی است که نباید نادیده گرفت.

آیا لازم است یک طرح واحد ملی وجود داشته باشد یا برای هر استان طرح جداگانه‌ای را باید در نظر گرفت؟ در این زمینه ممکن است یک طرح واحد ملی وجود داشته باشد. از طرفی با در نظر داشتن سازمان تمرکز یافته اداری و وجود یک برنامه واحد ملی توسعه اقتصادی و از طرف دیگر اختلاف بی حد و حصر شرایط زندگی مردم و ملامتی که در اجرای آن برنامه باید ملحوظ شود ممکن است یک خدمت متوسطی را برای این دو وضع مختلف منظور دارند بدین معنی که یک مطالعه کلی و در عین حال تحقیقاتی در سرتاسر کشور در مورد هر یک از استانها بعمل آورند یک برنامه ملی که شامل تصفیة سهم رشدی باشد که باید بهر یک از بخشهای اداری تعلق گیرد یک مدیریت و رسیدگی مرکزی در اجراء برنامه و ارزش یابی آن در عین حالیکه برای هر یک از استانها امکانات وسیعی را برای ابتکار باقی بگذارد.

بهین طریق در زمینه برنامه واحد ملی و استانی شایسته خواهد بود که

شهر وییلاق از یکدیگر متمایز کردند و این امر از نظر تضادی است که در وضع هر يك از آن نقاط نسبت بدیگری دیده میشود که خود راه حل‌های متفاوتی را ایجاد میکند. نباید خوشبینی زیاد بخود راه داد، علاوه بر مشکلات ناشی از نوع کار گاهی هم دچار تردید هائی میشویم که معمولاً بدنبال هر اقدام تازه‌ای می‌آید. بعضی‌ها را عقیده بر اینست که احتیاجی بیک مؤسسه دائمی نیست که بتوان بوسیله آن نسبت بوجود بین حقیقت تحصیلی و وضع آماری و اقتصادی و اجتماعی را شناخت تا بالنتیجه احتیاجات تربیتی را کشف کرده و هدف‌هایی را که قرار است بآن نائل شوند تشخیص داد و وسائل خاصی را که برای رسیدن بآن باید انتخاب کرد در نظر گرفت. اگر اینگونه توصیف را در حق طرح‌ریزی قائل شوند باید معتقد بود که هر شخص اداره کننده تعلیمات که در گذشته طرحی کشیده عیناً مانند بازیگر نمایشی از مولیر که نثر میساخت بدون آنکه خود بدان آگاه باشد. عمل کرده است. اما دنیای ما که هر گوشه‌ای از آن با نقاط دیگر تفاوت میکند روز بروز درهم و پیچیده تر میشود و بسرعت تغییر شکل پیدا میکند و از این نظریکی از مشکلات عمده‌مربی آن خواهد بود که متکی به سنت‌های فرهنگی باشد تا افراد را برای وظایفی آماده سازد که ۱۰ یا ۲۰ سال دیگر باید به‌عهده گیرند.

از این گذشته تقاضای اجتماعی تعلیم و تربیت روز بروز واجب‌تر و ضروری‌تر احساس میشود. تمام این براهین و ادله ما را بدین نتیجه میرساند که لازم است بجای اتکاء بر اصول و تجارب غیر علمی تا آنجا که ممکن است افکار خود را بیک سازمان و یک روش و راه‌های خاص آن متوجه سازیم.

مخالفت آن‌هایی که می‌ترسند تجدید نظر در دستگاه تعلیمات که مقتضای جستجوی تعادل بین هدف‌های تربیتی و هدف‌های اقتصادی است منجر بغفلت از ارزش‌های سنی و آداب بشود موضوعی است جدی و قابل دقت. موضوع حفظ و حراست ادامه تمدن و رشد شخصیت فرهنگی يك نگرانی مشروعی را تشکیل میدهد ولی از آنجائیکه تجزیه و تحلیل طرح‌ریزی بچندین راه حل منتهی میشود همیشه میتوان آن راه حل‌هایی را در نظر گرفت که بیشتر رفع آن نگرانی را

خواهد کرد .

بعلاوه مصداقهایی که مسئول طرح ریزی از آن استفاده میکند تا لزوم اصلاحات سازمانی و متن برنامه یاروشی را که اتخاذ میکند بشود برساند بهیچوجه با میراث طولانی و پرافتخار گذشته مغایرت ندارد.

اولین مصداق رسیدن بهبترین نتیجه است - با در نظر داشتن میزان منابع چگونه باید باین هدف رسید؟ در جستجوی آن ناچار بتلفات تحصیلی از حیث ترك تحصیلها و تکرار کلاس شاگردان برخورد میشود که خود بخود واحد مخارج را بالا میبرد و بنا براین از سودمندی (راندمان) تعلیمات کاسته میشود و همین وضع در مواجهه با امکانات تربیت حرفه ای و احتیاجات کنونی و آینده تولید صدق میکند. باید یاد آور شد که از نظر اطلاع کلی توزیع سطحهای معلومات که بشکل سالهای تحصیلی درمیآید بیش از تقسیم رشته های تخصصی که مسئله داخلی تعلیمات فنی را تشکیل میدهد حائز اهمیت است. آیا اگر اکتفا بمعلومات متوسطه برای تربیت کردن کارگران متخصص و تکنسین بشود زیانی متوجه اقتصاد کشور نخواهد شد؟ جستجوی سطح متعادلی برای معلومات باید در تمام رشته های تعلیماتی مورد توجه قرار گیرد زیرا هم آهنگی اقتصادی و اجتماعی ملت بدان بستگی دارد. مصداق دوم همبستگی فعالیتهاست. در این موقع که ایران دوران تجدیدی را طی میکند از هر طرف اقدامات خیر خواهانه و شهامت آمیز پدیدار میشوند و البته جا دارد از این وضع اظهار خوشوقتی کنیم - باید جد و جهد شود که این اقدامات متفرق هزیک مکمل دیگری باشد نه اینکه جنبه رقابت داشته باشد. البته لازم است الایم فالایم را در نظر گرفت و اقداماتی باید انجام شود که هر فعالیتی از نظر فوریت و حجم مهمتر شمرده می شود بر سایر اقدامات تقدم داشته باشد - اگر بنا شود برای رشته ای از تعلیمات اهمیت خارق العاده ای را قائل شوند این باعث میشود که رشته دیگری را از اعتبارات مشروع آن محروم سازند - برعکس رشد تعلیمات ابتدائی در صورتی عملی خواهد بود که تربیت کلی و حرفه ای آموزگاران را باهمان ضریب همراه داشته باشد و تعلیمات عالییه نیز معلمین دانشسراها و بازرسان و مدیران این

آموزگاران جدید را آماده سازد - این از جمله وظایف شخص مسئول طرح ریزی است که این میزان‌ها را با رعایت نتایج اداری و اجتماعی و مالی که در بر دارد طرح ریزی کند.

اگر برای پایان دادن باین مطالب اجمالی احتیاجی بیک فکر راهنما داشته باشیم کافی خواهد بود به نتیجه کنفرانس پاریس که در سال ۱۹۵۹ تشکیل شد مراجعه کنیم - این نتیجه حاکی از این بود که اجتماع یک تجلی کلی است و تعلیم و تربیت و اقتصاد جزئی از آن شمرده میشوند و این خود میرساند که عوامل سه گانه تربیتی و اقتصادی و اجتماعی هر یک تابع دیگری هستند، بآنهائیکه هنوز طرفدار عقیده باری بهر جهت هستند جواب میگوئیم که اصل فکر تحول سریع اجتماعی مفهوم طرح ریزی را در خود پنهان دارد - افسوس خوردن بسرگردانیهای گذشته نتیجه‌ای ببار نمیآورد و چنانکه «گاستن برژ» رئیس مرحوم کمیسیون ملی فرانسه که یکی از استادان امور وابسته بآینده نیز بود گفته است: «در حال حاضر باید یاد بگیریم چگونه در دنیائی که شعار آن تغییر و تبدیل است زیست کنیم.»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

زمانه

زنهار که این زمانه بوقلمون
 کارش همه نیرنگ و فریب است و فسون
 در چشم تو گر نمود نقشی موزون
 تا چشم بهم زنی شود دیگرگون
 حسام‌الدین دولت‌آبادی